

Neznámá ze Seiny. Ke kořenům Nezvalovy básnické skladby

Radek Malý

KLÍČOVÁ SLOVA:

Vítězslav Nezval, poetismus, Neznámá ze Seiny, kult Ofélie, Jean Arthur Rimbaud.

KEY WORDS:

Nezval, poetismus, Unknown of the Seine, Ophelia-cult, Jean Arthur Rimbaud.

ABSTRACT:

Neznámá ze Seiny (The Unknown of the Seine). To the Roots of Nezval's Poem

In 1929 Vítězslav Nezval wrote the poem The Unknown from the Seine. This poem has three documented sources of inspiration: Nezval's experience of his childhood, an episode with a drowning person in the 1920's Prague, and the famous motive of the „Unknown of the Seine,” a girl, whose death mask has a mysterious smile. The study offers another source of Nezval's inspiration: Jean Arthur Rimbaud's Ophelia, which Nezval actually translated into Czech. In this poem Rimbaud explores the cult of Ophelia – a beautiful drowned girl. Nezval's poetic composition can be seen as a belated tribute from the Czech poetist to the European cult that deeply inspired symbolism and decadence.

Na jaře roku 1930 vyšel knižně jeden ze zásadních knižních počínů českého poetismu: *Básně noci* Vítězslava Nezvala. Tato sbírka, jako celek věnovaná Otokaru Březinovi, je souborem sedmi básnických skladeb, z nichž však jen jediná, poslední byla v tomto souboru publikovaná poprvé. Jedná se o kratší skladbu Neznámá ze Seiny, kterou Nezval napsal roku 1929. Neznámá ze Seiny je skladbou znepokojivou, v jistém smyslu z Nezvalova díla vyčnívající, respektive ne

zcela zapadající do kontextu soudobé Nezvalovy tvorby. Toho si všimli i nezvalovští badatelé a pokusili se najít autorovy inspirační zdroje.

Sám autor v předmluvě k jedné ze svých knih iniciační zážitek k básni pojmenovává takto: „Báseň Neznámá ze Seiny vznikla z utkvělého a takřka obsedantního pocitu mladé mrtvé dívky, na jejíž prsa jsem položil v dětství svatý obrázek.“ (NEZVAL 1937: 38). Druhou možnou inspiraci zmiňuje ve své monografii o Nezvalovi Jiří Taufer; týká se Nezvalova zážitku z Prahy z druhé poloviny dvacátých let, kdy básník na Vltavě u Tróje marně usiloval o záchranu utonulé dívky. Tato historka je samotným Nezvalem zdokumentována v článku Nestálo jim za to zachránit lidský život (TAUFER 1957: 69–70).

Milan Blahynka, mj. editor aktuálního kritického vydání Nezvalova básnického díla (NEZVAL 2011), ve své nezvalovské monografii obě biografické drobnosti, které básníka pravděpodobně ovlivnily, shrnuje: „Je pravděpodobné, že zážitek z dětství splynul se zkušeností zcela novou a že z dotyku těchto dvou silných dojmů povstala báseň, která je – transpozicí na Seinu a transfigurací dívky v malou mladou ženu – zcela odpoutána od původních podnětů“ (BLAHYNKA 1976: 65)

Vedle těchto vjemů však Blahynka neopomíjí inspiraci, která se nabízí na prvním místě: postavu skutečné „Neznámé ze Seiny“ (francouzsky *L’Inconnue de la Seine*), dodnes neidentifikované utonulé dívky, která se utopila v Seině na sklonku osmdesátých let 19. století a jejíž dochovaná posmrtná maska se stala inspirací pro mnoho uměleckých děl 20. století. Na mrtvole asi šestnáctileté dívky z chudších vrstev společnosti se nenalezly žádné stopy násilí, předpokládá se, že se jednalo o sebevražedkyni.

Maska, která dodnes fascinuje především svým oduševnělým výrazem tváře s jemným úsměvem,¹ se v podobě sádrového odlitku stala v období po roce 1900 morbidním módním doplňkem, téměř fetišem, a visela v mnoha salónech a pracovnách spisovatelů. O vzniku masky se tradují legendy: podle nejrozšířenější z nich ji v márnici, kde byla dívka vystavena, sejmul pomocný patolog, pohnutý krásou dívky. Odborníci však oponují, že tvář utonulé by nikdy nemohla mít tak jemné a jasné rysy.

Postava utonulé dívky se záhadným úsměvem inspirovala řadu spisovatelů. Objeví se např. v jediném románu Rainera Marii Rilka *Die Aufzeichnungen des Malte Laurids Brigge* (*Zápisky Malta Lauridse Brigga*, 1910), je hlavní postavou

1) O popularitě masky svědčí i následující zajímavý fakt: zvláštní výraz její tváře začátkem šedesátých let posloužil jako vzor prvnímu výrobci tréninkových figurín pro nácvik první pomoci a Neznámá ze Seiny se tak převtělila do Resusci-Anne známé po celém světě.

svého času populárního a i do češtiny přeloženého románu *Die Unbekannte* (Neznámá, 1934) Reinholda Conrada Muschlera. Vladimír Nabokov napsal roku 1934 báseň *L'Inconnue de la Seine* a téhož roku zpracoval týž námět v podobě divadelní hry *Eine Unbekannte aus der Seine* (Neznámá ze Seiny) rakouský dramatik Ödön von Horváth. O deset let později se dívka stala jednou z hlavních postav románu Louise Aragona *Aurélien* (Aurelián, 1944). A to zdaleka nejsou všechna zpracování této postavy ve francouzské a německé literatuře.

Je tedy zřejmé, že Nezvalovo pojetí tématu formou básně vstupuje do kontextu evropské moderny, se kterým byl autor pochopitelně dobře obeznámen. Došlo pravděpodobně ke kontaminaci osobních zážitků a obecně známého a oblíbeného motivu. Milan Blahynka si je této souvislosti dobře vědom, jak dokazuje ve svém dopise romanistce Markétě Vinařické z 18. 6. 1989: „Ten odlitek, pokud vím, u Nezvalů nebyl. [...] Při absenci jakékoli zmínky Nezvalovy o té věci a při absenci tohoto motivu v korespondenci před '29, v papírech z pozůstalosti [...] a ve vzpomínkách na Nezvala nezbyvá než předpokládat, že po motivu „neznámé ze Seiny“ Nezval sáhl jako po obecně tehdy známém emblému – téměř všichni Nezvalovi přátelé měli tehdy už návštěvu Francie za sebou, a mnozí nejednu; kterýkoli z nich mohl masku přivést a ukázat Nezvalovi, a protože to tehdy v intelektuálních kruzích byla samozřejmost sama, nikdo nepovažoval za nutné se o tom šířit.“²

Odlitek usmívající se posmrtné masky se v Nezvalově skladbě objeví na více místech, např. ve verších z šesté sloky:

„V mramorové noci jako v skořápce
leží mrtvá dívka v kocábce
leží malá nahá utonulá žena
jejíž bledost třísni zenitová pěna
jako řídký cípek vlečky oděvu
jejíž malá ústa ztuhla v úsměvu
trvalém jak úsměv na posmrtné masce
v úsměvu jenž platil smrti jako lásce“ (NEZVAL 1948: 223).

Potud tedy nabízejí odpověď na Nezvalovu inspiraci zdroje rázu biografického a obecně kulturního. Existuje však ještě jeden zásadní okruh motivů, který nabízí odpověď jak na otázku po inspiračních pramenech Nezvalovy básnické

2) Z archivu Milana Blahynky.

skladby, tak na otázku, proč vlastně se stala postava utonulé dívky takovým kultem. Tento kult totiž již v obecném kulturním, zejména výtvarném a literárním povědomí dávno existoval a Neznámá ze Seiny se stala pouze jeho zhmotněním. Šlo o různé podoby zpracování postavy Ofélie z Shakespearova dramatu *Hamlet*. Ofélie je ve hře mladá dívka, která zešílí poté, co její vyvolený, avšak ji odmítající Hamlet z nedorozumění zabije jejího otce. Nešťastnou náhodou, nikoli tedy z vlastní vůle, později utone.

Jedno z nejvýraznějších literárních zpracování tohoto tématu představuje báseň *Ophélie* (Ofélie), kterou roku 1870 napsal Jean Artur Rimbaud. Tato báseň o devíti čtyřveršových slokách je typickým zástupcem rané fáze Rimbaudovy tvorby – nese se v duchu symbolismu a je psána přísně vázaným veršem. Přesto nese jasné rysy autorova osobitého stylu: přináší motivy estetiky ošklivosti, známé už od Charlese Baudelaira, dále je příznačná radikální práce s básnickým obrazem, směřující až k absolutní metafoře, a výrazná, často nadreálná barevnost přesahující k synesteziím.

Symbolistické malířství se v postavě utonulé Ofélie přímo vyžívalo a tato postava byla pevně spjata s ilustracemi k Shakespearově dramatu. Rimbaudova Ofélie však z tohoto kontextu vystupuje; objevují se sice ještě prvky z hry *Hamlet* (především jméno postavy a zmínka o „norských březích“ v páté sloce), ale postava je zbavena všech ostatních individuálních rysů. Stává se obecným typem krásné utonulé dívky, která je zároveň básníkovou múzou.

Rimbaudova báseň *Ofélie* měla dalekosáhlý vliv na německou poezii, v níž se motiv utonulé dívky stává častým námětem. Na začátku tohoto vztahu stál překlad Rimbaudových básní do němčiny. První dvě Rimbaudovy básně byly v německém překladu Otto Reutera uveřejněny v roce 1898 v časopise *Die Gesellschaft*,³ ale už následujícího roku v časopise *Pan* vycházejí první rimbaudovské překlady z pera tehdy sotva dvacetiletého Karla Klammera. Ty se později měly stát milníkem veškeré básnické produkce z německého jazykového prostředí. Je třeba zdůraznit: Klammerovy překlady z Rimbauda, nikoli Rimbaudovy básně samy o sobě.

Karl Klammer (1879–1959), rodák z Vídně a v civilním životě plukovník rakouské c.k. armády, vedle Jeana Arthura Rimbauda překládal i verše Françoise Villona a Maurice Maeterlincka a přes požehnaný věk, jehož dosáhl, spadá svým významem plně do prvního desetiletí dvacátého století. Vedle překladatelské činnosti psal i vlastní verše, které však svou kvalitou nijak nevybočovaly ze

3) *Oraison du soir* a *Les Premieres Communions IV*.

soudobé básnické produkce. Vlastní psaní a nedostatek zkušeností byly i důvodem, proč začal překládat francouzské básníky. V sedmnácti letech zápolil s Verlainem, přes nějž se dostal i k Rimbaudovým veršům, tehdy ještě v evropském měřítku zdaleka ne doceněným autorem. Klíčovým je rok 1907, kdy vychází svazek s názvem *Arthur Rimbaud. Leben und Dichtung* (*Arthur Rimbaud. Život a dílo*), výbor z tvorby Arthura Rimbauda zahrnující přibližně polovinu jeho díla a uvedený obsáhlou životopisnou studií Stephana Zweiga. Ten vyšel pod průhledným překladatelovým pseudonymem K. L. Ammer.

Tento K. L. Ammer se prostřednictvím svých osobitých překladů z Rimbauda stal iniciátorem jedné výrazné odnože celé literární epochy, německého expresionismu. Tato odnož vycházela ze symbolismu, který se v německé poezii prakticky omezil na specifickou tvorbu Stefana Georga či Rainera Maria Rilkeho, a z pocitů, jimiž literární vývoj obohatila dekadence. Kniha překladů Arthura Rimbauda se stala ve své době kultem, byla záhy rozebrána, dočkala se dvou dalších vydání a stála u zrodu poetik mnoha německých básníků. Z těch nejvýznamnějších jmenujme dva: Georg Heym (1887–1912), básník německého velkoměsta, a Georg Trakl (1887–1914), básník rakouského venkova.

Zejména u prvního z nich je zřetelný vliv Rimbaudovy Ofélie – Heym toto téma zpracoval hned ve dvou obsáhlejších básních z roku 1910, *Tote im Wasser* (*Mrtvá ve vodě*) a *Ophelie* (*Ofélie*). Heymovy básně dále inspirovaly např. expresionistu Gottfrieda Bennu, jehož slavná a šokující báseň *Schöne Jugend* (*Pěkné mládí*) z roku 1912 postavu utonulé dívky zbavuje veškerých estetických rysů a činí z ní pouze nádobu, v níž přežívají vodní krysy.

Je tedy na místě položit si otázku, zda postava Ofélie a její umělecké ztvárnění mohlo sloužit i jako možný předobraz Nezvalovy skladby. Jestliže Rimbaudova báseň tak silně zapůsobila v německé poezii, mohla ovlivnit i český kontext?

Jak známo, Vítězslav Nezval přeložil téměř kompletní Rimbaudovu tvorbu. Toto jeho úsilí je dobře zdokumentováno ve stati s názvem *K mému překladu Rimbauda* (NEZVAL 1977: 347–355). Díky ní víme, že Nezval se o Rimbaudovu poezii zajímal už od roku 1919, avšak až roku 1928 se s pomocí doslovných překladů Jaroslava Zaorálka pouští do systematické práce na přebásnění Rimbaudova básnického díla. Roku 1929 je s překlady hotov, roku 1930 vycházejí pod názvem *Dílo J. A. Rimbauda* nákladem Jana Fromka v Praze. Tedy – na rimbaudovských překladech Nezval pracoval ve stejné době, kdy vznikla *Neznámá ze Seiny*! Takto zní Rimbaudova Ofélie v Nezvalově přebásnění:

Ofélie

I.

Na černé hladině, kde zrcadlí se noci,
spí Ofélie v dlouhých závojích,
jak velká lilie, spí jako po nemoci.
Opodál z lesíka je slyšet hlučný smích.

Už víc než tisíc let tu plyne Ofélie
jak bílý přízrak zvolna po řece.
Už více než tisíc let tu její nostalgie
zpívá svou romanci mlhavé pasece.

S polibkem na prsy vánek jí čechrá vchvění
závoj a korunku, jež plyne za rosy.
Chvějivé vrboví jí pláče na rameni.
Na její bílou šij se sklání rákosí.

Kolem ní vzdychají lekníny s kadeřemi.
A někdy probouzí hnízdečko jako pěst,
z kterého vyklouzne tichounký šelest k zemi,
tajemný polibek ze zlatožlutých hvězd.

II.

Ó bledá Ofélie s něžnou krásou sněhu,
oh ano, zemřelas a plyneš po vodě,
to že vichřice, jež vanou z norských břehů,
šeptaly příběhy o trpké svobodě.

To že ti vichřice, bičující tvé vlasy,
přivedla do duše podivné kvílení,
to že ti hlas přírody v mém srdci slyšela jsi,
v plačícím stromoví a v lesní zeleni.

To že hlas mořských vln jak hrozně smutná hrana
drtí tvou dětskou hrud', v níž dřímá sladký mír,
to že se posadil k tvým nohám kdysi zrána
ubohý šílenec a bledý kavalír.

Moc, Láska, Svoboda, jaké sny, pobloudilá,
rozplývala ses v nich, jak oheň tává sních,
tvá velká vidění tvé slovo pohltila
a věčnost zaklela v tvém oku strašný smích.

III.

A básník říká si, že v červáncích, jež plynou,
chodíváš hledat květ, jež nosíš na šiji,
že viděl na vodě v závojích zvolna plynout
Ofélii jak velkou lilii (RIMBAUD 1977: 76–78).

Mezi Nezvalovou básní *Neznámá ze Seiny* a jeho překladem Rimbaudovy básně *Ofélie* nacházíme – víceméně pochopitelně – hned několik styčných bodů. Podobná je atmosféra obou básní (u Nezvala až v druhé části), jejich souznění topos i čas. To by ovšem samo o sobě mohlo znamenat málo, neboť takové časové a místní určení odpovídá představě básně pojednávající o mladé utonulé dívce. Druhým „nepřímým“ důkazem může být forma básně – u Rimbauda i Nezvala se jedná o dialog s mrtvou dívkou, vlastně o řečnické otázky, které vzbuzuje její smrt. Dále najdeme shody na úrovni lexika (leknín, hvězdy) i barevnosti (především bělost dívčiny pleti a zeleň okolní přírody).

Není snadné obhájit myšlenku, že Nezvalova *Neznámá ze Seiny* stojí pod přímým vlivem Rimbauda – a není rovněž mou snahou to tvrdit. Je-li však známo, že Nezval se v téže době Rimbaudem zabýval, lze na základě indicií různého charakteru tento vztah, vědomý či nevědomý, konstatovat i v Nezvalově poezii. Nezvalova básnická skladba tak může být vnímána alespoň zčásti i jako opožděný hold českého poetisty evropskému kultu utonulé mladé dívky, který rozvíjel především symbolismus a dekadence.

Sám Nezval se vyznává z toho, že Rimbaud pro něj dříve byl spíše jakýmsi zidealizovaným fantomem, než že by důkladně znal jeho tvorbu: „Z touhy poznat tohoto básníka, jehož poezii jsem si dosti dlouho dokresloval ve fantazii podle několika málo ukázek, které jsem z ní znal, a podle toho, co jsem o ní četl, jsem zformoval v českém jazyce z doslovných překladů kompletní Rimbaudovu poezii. Přesvědčil jsem se při tom, že vliv, jež na mne měl Rimbaud, byl mnohem spíše vliv Rimbauda-fantomu, jak jsem si jej vysnil, než vliv básníka, jehož dílu jsem právě věnoval své slovní prostředky“ (NEZVAL 1937: 36). Je tedy možné, že k motivu utonulé dívky ho definitivně přivedlo až důkladné obeznámení se s Rimbaudovým dílem formou překladů koncem dvacátých let.

Citujme ještě jednou z výše zmíněného dopisu Milana Blahynky Markétě Vinařické: „Možná se ovšem najde docela konkrétní ‚poslední kapka‘, kterou pohár přetekl, totiž kterou Seina vtekla do Nezvalovy poezie“. Touto poslední kapkou, domnívám se, skutečně mohla být Nezvalova práce na překladu Rimbaudovy *Ofélie*.

©
i
p
o
e
t
i
s

PRAMENY

NEZVAL, Vítězslav

2001 *Básně I* (Brno: Host)

1948 *Básně noci* (Praha: František Borový)

1937 „Předmluva k dosavadnímu dílu“, in Nezval, Vítězslav: *Most* (Praha: František Borový), s. 13–61.

1977 „K mému překladu Rimbauda“, in Rimbaud, Jean Arthur: *Má bohéma. Z díla J. A. Rimbauda* (Praha: Čs. spisovatel), s. 347–355.

RIMBAUD, Jean Arthur

1977 *Má bohéma. Z díla J. A. Rimbauda* (Praha: Čs. spisovatel)

1981 *Poésies – Une saison en enfer, Illuminations, Oeuvres diverses* (Paris: Presses Pocket)

LITERATURA

BLAHYNKA, Milan

1976 *S Vítězslavem Nezvalem. Kapitoly o životě a tvorbě* (Praha: Mladá fronta)

KINDLER, Simone

2004 *Ophelia: Der Wandel von Frauenbild und Bildmotiv* (Berlin: Reimer)

RIMBAUD, Jean Arthur

1921 *Leben und Dichtung*. Přeložil K. L. Ammer (Leipzig: Insel-Verlag)

TAUFER, Milan

1957 *Národní umělec Vítězslav Nezval* (Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění)